

Кулбачаев Д.К., Аламанова А.У.

Ж.Баласагын КУУ, Бишкек

Кулбачаев Д.К., Аламанова А.У.

КНУ им.Ж.Баласагына

Kulbacaev D.K., Alamanova A.U.

Kyrgyz National University named after J.Balasagyn

СТУДЕНТТЕРДИН ООЗЕКИ ФОРМАДА БААРЛАШУУСУНДА ТИЛ
КАРАЖАТТАРЫН МАКСАТТУУ ПАЙДАЛАНУУ

ЦЕЛЕВОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ В УСТНОЙ ФОРМЕ
ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ

TARGETED USE OF LANGUAGE TOOLS IN ORAL COMMUNICATION BETWEEN
STUDENTS

Аннотациясы: Сүйлөө учурунда үйрөнүп жаткан тилдеги керектүү тил каражаттарын, аларды тейлеген мыйзамдарды дароо эстеп, алардын жардамы менен сүйлөм куруп, аларды айтуу талабы коюлат. Бул үчүн студентте белгилүү бир билим менен билгичтиктер болушу талап кылынат. Экинчи тилди окутуудагы негизги максат менен милдет тил үйрөнүп жаткан студентте экинчи тилде сүйлөй алган инсанды калыптандырып, аны башка тилди, башка маданиятты алып жүрүүчүлөр менен социалдык карым-катыш түзө алууга жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу болуп саналат.

Негизги сөздөр: оозеки сүйлөшүү; окутуу процесси; метод; тилдердин өз ара байланыш принциплери

Аннотация: при общении на изучаемом языке нужно использовать разнообразные языковые средства, грамматические правила, и с их помощью составлять предложения. Для этого у студента должны быть необходимые знания и определенные способности. В обучении другому языку основной целью преподавателя является закрепление за студентом носителя языка, также предоставление обучаемому возможности социальных связей с людьми, владеющими языком и знакомыми с культурой страны изучаемого языка.

Ключевые слова: разговорная речь; учебный процесс; принципы взаимосвязи языков

Abstract: when communicating in the language you need to use a variety of language tools, grammatical rules, and with their help make sentences. For this, the student must have the necessary knowledge and certain abilities. In teaching another language, the main goal of the teacher is to assign the native speaker to the student, as well as to provide the student with the opportunity to socialize with people who know the language and are familiar with the culture of the country of the language being studied.

Keywords: colloquial speech; educational process; Principles of interrelation of languages

Сүйлөө – оозеки формада баарлашуунун, пикир алышуунун өзү. Анын жардамы менен тил каражаттарын, бирдиктерин колдонуу аркылуу информациялар алмашылат. Ошол эле учурда айтуучунун коммуникативдик максат-мүдөөсүнө жараша сүйлөшүп жаткан адам менен байланыш түзүлүп, өз ара түшүнүшүү, таасир этүү про-

цесстери да жүрөт. Оозеки сүйлөшүүдө атайын алдына ала даярдык болбойт. Сүйлөө учурунда үйрөнүп жаткан тилдеги керектүү тил каражаттарын, аларды тейлеген мыйзамдарды дароо эстеп, алардын жардамы менен сүйлөм куруп, аларды айтуу талабы коюлат. Бул үчүн студентте белгилүү бир билим менен билгичтиктер болушу

талап кылынат. Экинчи тилди окутуудагы негизги максат менен милдет тил үйрөнүп жаткан студентте экинчи тилде сүйлөй алган инсанды калыптандырып, аны башка тилди, башка маданиятты алып жүрүүчүлөр менен социалдык карым-катыш түзө алууга жөндөмдүүлүгүн камсыз кылуу болуп саналат.

Сүйлөө менен угуу татаал ой-жүгүртүү ишмердүүлүгүнө байланыштуу мүнөздөлүүчү көрүнүш болуп саналат. Сүйлөө алгач экинчи тилдеги сөздү угуудан, анын маанисин түшүнүүдөн башталып, аларды өз сүйлөөсүндө колдоно билүү жөндөмү менен байланышта болот. Студенттин кыргыз тилиндеги оозеки сүйлөөсүн калыптандырууда ийгиликке жетишүү, үйрөнүп жаткандардын жеке, индивидуалдуу жана курактык өзгөчөлүктөрүнө да байланыштуу болот. Бул өзгөчөлүк окутуу-үйрөтүү процессинде эске алынышы зарыл. Ал индивидуалдуу өзгөчөлүктөрдүн негизгилери болуп төмөнкүлөр саналат.

- студенттин кыргыз тилин окуп-үйрөнүүгө болгон мотиви;
- студенттин көңүл буруусу менен кызыкчылыгы;
- студенттин кыргызча оозеки сүйлөшүү боюнча билгичтиги;
- студенттин өзүнүн тажрыйбасын колдоно билүү көндүмү;
- студенттин жеке өзгөчөлүгүн окутуучунун билиши;
- студенттин жеке өзгөчөлүгүнө жараша окутуучу менен болгон мамилеси, кызматташуусу;
- жеке өзгөчөлүктүн группалык өзгөчөлүк менен жуурулушуп турушу;
- жеке жана группалык өзгөчөлүктөргө ылайык сабак процессинин уюштурулушу жана жүрүшү ж.б.

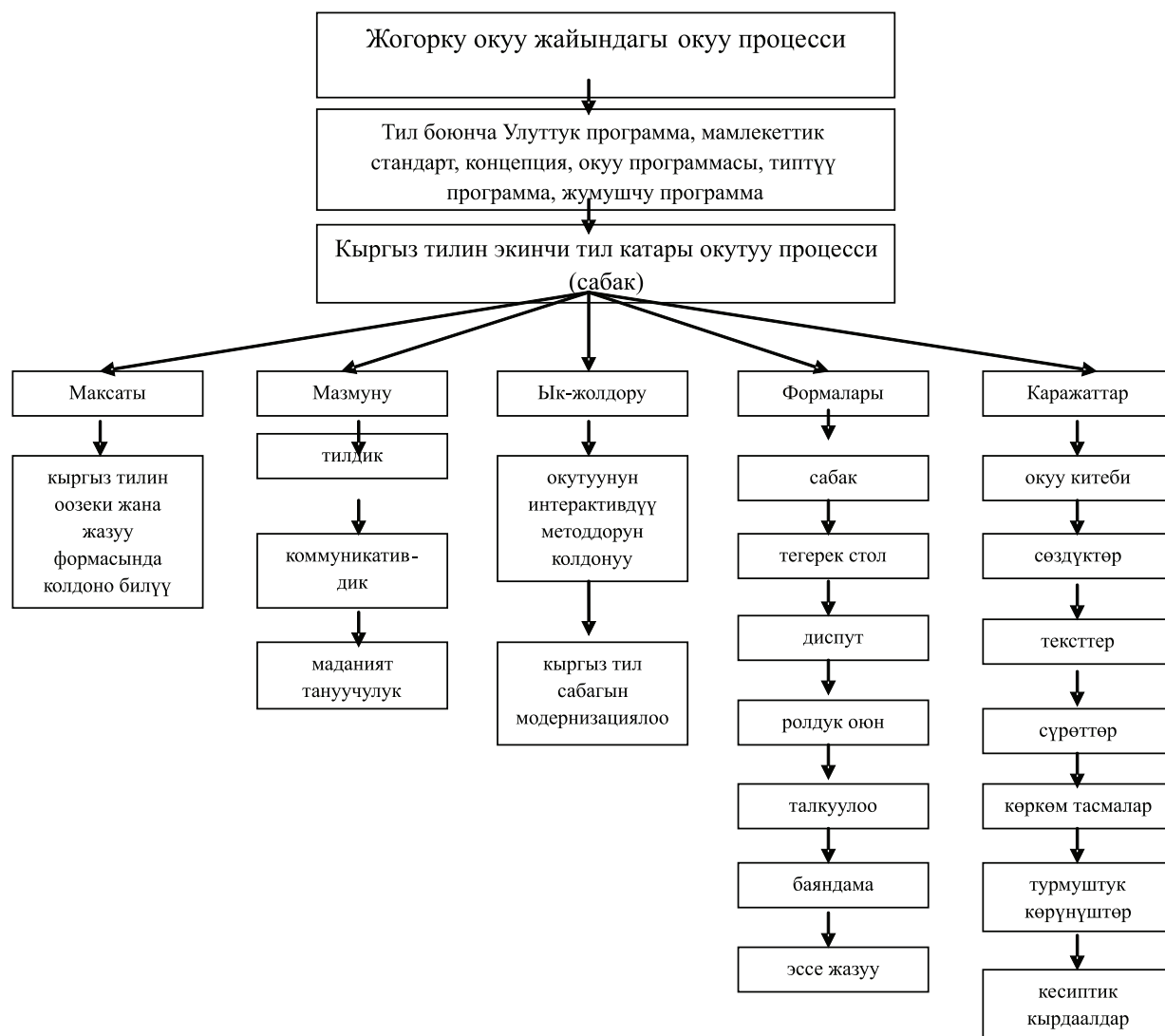
Ишибизде кыргыз тилин окутуунун алгылыктуу жана **натыйжалуу каражаты** катары көркөм жана публицистикалык тексттерди сунуш кылдык. Студенттердин кыргызча оозеки кебин өркүндөтүүдө колдонууга сунуш кылган ык-жолдорду биз кыргыз тилин окутуунун системасынын алкагында карадык.

Кыргыз тилин окутууда көрсөтүлгөн өзгөчөлүктөрдүн эске алынышы сабак процессин жандуу жана эркин, эч кандай маж-

бурлоосуз уюштурууга, үйрөнүүгө, жагымдуу жана кызыктуу шарттын түзүлүшүнө өбөлгө болот. Эгерде окутуучу студентти жакшы таанып, анын кызыкчылыгын жалпы группанын кызыкчылыгына, же тескерисинче, группанын кызыкчылыгын студенттин жеке кызыкчылыгы менен айкалыштыра алса, анда сабактын натыйжалуулугуна кепилдик түзүлөт. Жогоруда белгилегендей, оозеки сүйлөшүү кеп ишмердүүлүгүнүн оор жана татаал түрү болуп саналат. Көпчүлүк студенттер өз эне тилинде да өз оюн толук жана так айта алышпайт. Анткени эне тилин окутууда да студенттин оозеки кебине көңүл бурулуп, так, кыска, туура жана жеткиликтүү сүйлөөлөрүн өркүндөтүүгө анча көңүл бурулган эмес. Окутуучу бул жагдай-шартты эске алууга тийиш. Студенттин оозеки сүйлөөсүнүн дикциясына, интонациясына, тыбыштарды туура айтуусуна көңүл буруу менен бирге эле анын кыргыз тилиндеги сөздөрдү, сөз айкалыштарды туура жана орундуу колдонуусуна да маани бериши талап кылынат.

Студентти кыргыз тилинде оозеки сүйлөшүүгө үйрөтүү маселеси толугу менен коммуникативдик максатты ишке ашырууга багытталат. Мында коммуникативдик көндүмдөрдүн иштелип чыгышына артыкчылыктуу маани берилиши зарыл. Методикалык эмгектерде коммуникативдик көндүмдөрдүн негизгилер катары мына булар белгиленип жүрөт:

- тыбыштарды жана тыбыштык моделдерди туура айта алуу;
- интонациялык моделдерди, ыргактарды колдоно билүү, сүйлөмгө жана сөзгө басымды туура коё билүү;
- сүйлөшүүнүн темасына, кырдаалына социалдык шартка жараша керектүү сөз, сүйлөм тибин тандай алуу;
- ойду логикалык ырааттуулукта уюштура билүү;
- тилди ой жүгүртүүнү туюндуруунун каражаты катары колдоно билүү;
- үйрөнүп жаткан тилде эркин сүйлөй билүү көндүмүнө ээ болуу;
- түйрөнүп жаткан тилдеги сөздөрдү билүү, аларды өз кебинде колдоно билүү;

– түйрөнүлүп жаткан тилди алып жүрүүчүлөрүнүн маданиятынан кабардар болуу ж.б.

Кыргызча оозеки сүйлөшүүгө окутуу-үйрөтүү баарлашуунун эки формасында монологдук жана диалогдук сүйлөшүүнүн негизинде жүргүзүлөт. Мында сүйлөшүүнүн эки формасына тең бирдей маани берилиши талап кылынат. Эгерде монологдук кепте студенттин кыргызча оозеки сүйлөөсүн калыптандырып, тыбыш, сөздү туура айтып, туура сүйлөөгө басым коюлса, диалогдук сүйлөшүүдө талап кыйла жогору болот. Диалогдук кеп окутуу-үйрөтүү иштеринде айрым артыкчылыктуу жактарга ээ болот. Диалог коммуникацияга, сүйлөөгө эмес, сүйлөшүүгө багытталган кеп. Диалогдо бир эле адам бир эле бир эле учурда сүйлөөчү да, угуучу да болот. Анда милдеттүү түрдө эки адам катышат. Диалогго катышкан

ар бир адам сүйлөй да билиши керек, ошол эле учурда угуп түшүнө билиши керек. Мындан сырткары диалогдун жүрүшүндө суроо берилет жана суроого жооп да берилиши зарыл. Диалогдук кептин жүрүшү жогоркулар менен эле чектелбейт. Ага катышкан ар бир адам айтылып жаткан ойго, информацияга карата өзүнүн макул же макул эместиги да билдириши зарыл. Демек сүйлөөчү пикир алышууга карата өзүнүн мамилесин, кубаттоосун, таң калуусун, өкүнүүсүн, колдобой тургандыгын, канааттанбагандыгын жана башка ушул сыяктуу билдирүүсү талап кылынат. Бул сыяктуу диалогго катышып жаткан адамдын сүйлөшүүгө болгон жеке мамилесин, сүйлөшүүнүн өзүн кадимки турмуштагы, реалдуу пикир алышууга айландырат. Экинчи тилди окутууда бул жагдай-шартка маани берилет. Сүйлөшүүнүн жүрүшү окуп үйрөнүүнүн алкагынан чыгып

кадимки турмуштук кырдаалга жакындашы окутуунун натыйжасына жагымдуу таасирин тийгизет. Окутуучу бул тууралуу ойлонуп мындай кырдаалды түзүүгө аракеттенүүсү зарыл деп эсептейбиз. Кыргызча оозеки сүйлөшүүнү үйрөтүүдө аны деңгээлдерге ажыратып алуу ишти жеңилдетип аны системалуу жүргүзүүгө шарт түзөт. Көпчүлүк эмгектерде үч деңгээл көрсөтүлүп жүрөт.

Биринчи деңгээлде репродуктивдүү методдорго басым коюлуп, студент окутуучунун айткандарын кайталап, сунуш кылынган сүйлөмдөрдү айтып же окуп, тил жатыктырууга жана угууга көңүл бурулат. Мында студенттин өз алдынча сүйлөм куруусуна, чыгармачылыгына маани берилбей, окутуучунун берген даяр тапшырмаларын кайталоого көнүктүрүлөт. Кыргызча сүйлөшүү чөйрөсү менен таанышуу, ага адаптацияланууга мүмкүнчүлүк берилет.

Экинчи деңгээлде продуктивдүү ык-жолдор менен бирге эле продуктивдүү (өз алдынча жаратуу) методдор да колдонула баштайт. Студент биринчи деңгээлде өздөштүргөн көндүмдөргө таянуу менен эң жөнөкөй сүйлөшүүгө, суроого жооп берүүгө, суроо берүүгө, макул же макул эместигин билдирүүгө көнүгө баштайт. Тагыраак айтканда, өз алдынча сүйлөшүүнүн айрым элементтерин колдонууга, сүйлөөгө чыгармачылык, жекече мамиле кылуусуна, сүйлөмдү өз алдынча түзө билүүсүнө көңүл бурулат. Мисалы, сенин атың ким? – менин атым Алексей, сен кимсиң? – мен студентмин, сен кайда окуйсун? – мен университетте окуймун, сенин жашың канчада? – менин жашым жыйырма бирде; сен киного барасыңбы? ооба киного, барам. – Жок киного барбайм, сен кыргызча билесиңби? Мен кыргызча билем – мен кыргызча билбейм жана башка ушул сыяктуу.

Үчүнчү деңгээл – бул монологдук кептин продуктивдүү деңгээли. Бул деңгээлде студент өзүнүн тилдик жана кептик көндүм-тажрыйбаларына таянуу менен баарлашуу учурунда айтылган информацияга, фактыга, окуяга жана башкага карата өзүнүн мамилесин билдирип, өзүнүн сүйлөөсүн өз алдынча уюштуруп, сүйлөшүүгө активдүү катышуу жөндөмүнө ээ болот. Ошол эле учурда студент тилдик материалдарды угуу жана окуу

аркылуу кабыл алып, аларды өз сөзү менен айтуу көндүмүнө ээ болушу күтүлөт. Демек, студент сүйлөө менен катар эле угуу жана окуу иштерин да жүргүзө билишине көңүл бурулат. Мында окуу иштери үн чыгарбай ичинен жана үн чыгарып окуусу талап кылынат. Аталган деңгээлдеги аткарылуучу көнүгүү-машыгуу иштеринин мазмунун төмөнкүлөр түзүп, талап кылынат: уккан же окуган текст боюнча суроо түзө билүү; сүрөттү буюмду ж.б. көрүү менен суроо түзө билүү, тексттен же көргөндөрү боюнча түйүндүү сөздөрдү таап- аныктай алуу, аларды катыштырып сүйлөм түзүү, укканы, көргөнү, окуганы боюнча кыскача маалымат бере билүү ж.б. Мисалы, аудиторияда телевизор турса, ал боюнча студент кыскача маалымат берип, текст түзө алышы. Үлгү: бул – телевизор. Ал жаңылыктарды окуяларды жана башка көрсөтөт. Телевизордо кино көрсөтөт, спорттук оюндарды көрсөтөт. Телевизор аба ырайы тууралуу кабар берет. Телевизордо реклама берилет ж.б.

Студенттерге монологдук формада сүйлөө айрым кыйынчылыктарды жаратат. Ал барыдан мурда айта турган маалыматынын мазмунун тактап берүү формасын аныктоодо байкалат. Сүйлөөнү уюштуруу белгилүү бир лексикалык жана структуралык таянычтарга негизделет. Сүйлөөнүн мазмуну менен формасы дал ушул таянычтарга, аларды колдоно билүүгө жараша аныкталат. Ошондуктан студенттерге монологдук кеп айтуусу үчүн атайын убакыт бөлүнүп, тапшырма конкреттүү берилиши шарт.

Жалпы эле кеп ишмердүүлүгү, анын ичинде, оозеки сүйлөө белгилүү бир зарылдыктан жана максаттан келип чыгары белгилүү. Ошол эле учурда тилчи-окумуштуулар менен методисттердин белгилөөлөрүндө сүйлөө, айтуу үчүн бир катар стимулдардын болушу зарыл.

«**Стимул-1**) сезим органдарына (рецепторго) таасир этүүчү физикалык агент (дүүлүктүргүч): 2) маалымат жана физикалык энергия, субъекттин айлана-чөйрөсү менен өз ара биргелешкен аракет процессинде ага сенсордук система реакция жасайт» (С. Момуналиев, 2014. – 659-бет).

Оозеки сүйлөөнү стимулдаштыруунун негизги түрлөрү катары төмөнкүлөрдү атоого

болот.

Дискуссия. Бул терминге педагогикалык сөздүк мындай түшүндүрмө берет: «Дискуссия–1) тайпада чечим кабыл алуу процессин интенцификациялоо максатында биргелешкен иш-аракетти уюштуруу ыкмасы; 2) окуп жаткандарды чындыкты коллективдүү издөөгө активдүү аралаштыруучу, окуу процессинин эффективдүүлүгү менен интенсивдүүлүгүн жогорулатуучу окутуу методу» [С.Момуналиев, 2014. – 207-бет]. Түшүндүрмөдөн көрүнүп тургандай, С.Момуналиев «дискуссияны» «ыкма» жана «метод» катары түшүндүргөн. Биздин оюбузча «дискуссия» ыкма, методдун алкагында гана болбойт. Ал айрым учурда окутуунун каражаты жана окутуунун формасы катары да кызмат кыла алат. Мындай кызматты аткарышы окутуучунун аны кандай максатта пайдалангандыгына жараша болот. Эгерде окутуучу кыргыз тили сабагынан бүтүндөй дискуссияга айлантып, башынан аягына чейин аны колдонсо, бул учурда дискуссия окутуунун формасы болуп саналат. Ал эми окутуучу дискуссияны тигил же бул кептик маселени чечүүгө көмөк көрсөткөн булак катары колдонсо, мында ал окутуунун каражаты катары аракетке келет. Кандай болгон учурда да биз дискуссияны ыкма же методдун деңгээлинде гана колдонууну колдобойбуз. Бул, барыдан мурда, кыргыз тилин үйрөнүп жаткан студенттин жаш-курактык өзгөчөлүгүнө, интеллектуалдуулугуна жана тажрыйбасына байланыштуу түшүндүрүлөт.

Дискуссияны – оозеки сүйлөшүүнү үйрөтүүдө уккан, көргөн, окуган маалыматтары боюнча студенттин жекече же группадагы чечим, тыянагы мааниге ээ болот. Мындай учурда группадагы студенттер бир нече топко бөлүнүп, аларга кызыктуу жана талаш - тартыштуу тема же кырдаал сунуш кылынат. Айрым учурда тема атайын бурмаланып берилет. Мисалы, азыркы учурда жогорку билим алуу зарылбы же зарыл эмеспи? Бул сыяктуу суроолорго группадагы ар бир студенттин жеке пикирин айтуусуна мүмкүнчүлүк түзүү зарыл. Студенттердин оозеки кеп ишмердүүлүгүн мындай түрүнө кайрылуу, аны жогорку деңгээлде

уюштуруу оозеки сүйлөөнү өркүндөтүүнүн өбөлгөсү болуп саналат.

Оозеки сүйлөөнү өркүндөтүүдө **ролдук оюндарды** жүргүзүүнүн да мааниси чоң. Анткени бүгүнкү студент – эртеңки адис. Анын ишмердүүлүгү белгилүү бир кесип менен түздөн-түз байланышкан. Ал тууралуу ар бир студенттин кабары, атүгүл билим, билгичтиктери бар. Аларга таянуу менен окутуучу студентти белгилүү бир социалдык ролду (мугалим, юрист, менеджер ж.б.) берет. Окутуучу ролго ээ болгон студентке белгилүү бир информацияны, маселени, суроолуу проблеманы сунуш кылат. Мисалы, сен окутуучусуң. Сенин студентин жооп бергендин ордуна сага акча сунуш кылды. Сен эмне кылмаксың?

Кыргыз тилин сабагын дискуссия аркылуу, ролдук оюндар менен же башка жандуу, интерактивдүү ык-жолдор менен натыйжалуу өтүү бир катар шарттарды талап кылат. Андай шарттарды түзбөй туруп сабак өтүү каалаган натыйжаны бербейт, атүгүл сабакты маани-маңызы жок, кызыксыз, мажбурланган кыйноого айландырып коёт. Ошондуктан окутуучу интерактивдүү ык-жолдорду колдонууда аны жүргүзүүнүн шарттарын камсыз кылууга аракеттенүүсү талап кылынат.

Адабияттар:

1. Момуналиев С. Педагогикалык-психологиялык терминдердин сөздүгү. – Б., 2014. –659- б.
2. Мусаева В.И. (Кыргыз тили таблица, чийме , схемалар) 1-11 класстар: окуу куралы . – Б., 2014. – 90 б.
3. Биялиев К.А. Кыргыз тили: Жогорку окуу жайларындагы башка улуттун студенттери үчүн окуу китеби. – Б., 2002. – 272 б.
4. Бекбоев И, Алимбеков А. Азыркы сабакты даярдоо өткөрүүнүн технологиясы. – Б.: Бийиктик, 2011. – 192 б.
5. Садабаев А. Сөз маданиятын өстүрүү. – Ф.: Мектеп, 1967. – 83 б.
6. Чыманов Ж.А. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы. – Б.: Турар, 2009. – 488 б.